

2) różnica ujemna (nadwyżka kosztów nad dochodami określonego przedsięwzięcia gospodarczego) powinna być pokryta dodatkowymi wpłatami dokonanymi przez przedsiębiorstwa uczestniczące w przedsięwzięciu lub pokryta ze środków funduszu rezerwowego zjednoczenia.

2. Różnica między dochodami a kosztami przedsięwzięć gospodarczych finansowanych z funduszu przedsięwzięć gospodarczych, nie zakończonych w danym roku, wpływa na powiększenie lub zmniejszenie tego funduszu.

3. Różnica między dochodami a kosztami poszczególnych przedsięwzięć gospodarczych finansowanych z funduszu branży zarówno zakończonych, jak i nie zakończonych w danym roku, wpływa na powiększenie lub zmniejszenie tego funduszu.

§ 13. Zarządzenie wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.

Minister Finansów: *J. Trendota*

57

ZARZĄDZENIE MINISTRA FINANSÓW

z dnia 27 stycznia 1971 r.

w sprawie szczegółowych zasad gospodarki finansowej przedsiębiorstw prowadzących.

Na podstawie § 12 ust. 3 uchwały nr 388 Rady Ministrów z dnia 17 listopada 1960 r. o przedsiębiorstwach prowadzących (Monitor Polski z 1960 r. Nr 94, poz. 417 i z 1965 r. Nr 33, poz. 178) zarządza się, co następuje:

§ 1. Zarządzenie dotyczy przedsiębiorstw prowadzących typu A, określonych w § 1 ust. 2 i 3 uchwały nr 388 Rady Ministrów z dnia 17 listopada 1960 r. o przedsiębiorstwach prowadzących (Monitor Polski z 1960 r. Nr 94, poz. 417 i z 1965 r. Nr 33, poz. 178), zwanej dalej „uchwałą”.

§ 2. 1. Przedsiębiorstwo prowadzące, podległe bezpośrednio ministrowi lub prezydium właściwej rady narodowej, może w zakresie gospodarki finansowej otrzymać w całości lub w części uprawnienia zjednoczenia tego samego działu gospodarki narodowej, do którego zaliczone jest przedsiębiorstwo prowadzące.

2. Zakres uprawnień, o których mowa w ust. 1, oraz zakres uprawnień jednostki nadrzędnej przedsiębiorstwa prowadzącego powinny być określone w statucie przedsiębiorstwa prowadzącego.

§ 3. 1. Przedsiębiorstwo prowadzące zgrupowane w zjednoczeniu może otrzymać w zakresie gospodarki finansowej część uprawnień zjednoczenia, w którym jest zgrupowane, z wyjątkiem uprawnień:

- 1) jednostki rozliczającej się za zgrupowane przedsiębiorstwa z tytułu wpłat z zysku do budżetu i z tytułu dotacji budżetowych; przedsiębiorstwo zgrupowane (§ 5 ust. 4 uchwały) obowiązane jest do rozliczeń z powyższych

tytułów ze zjednoczeniem lub z właściwym budżetem terenowym;

- 2) do tworzenia funduszu inwestycyjnego przeznaczonego na finansowanie inwestycji branżowych;
- 3) do tworzenia funduszu rezerwowego (§ 11 ust. 2 uchwały), jeżeli przedsiębiorstwo prowadzące jest zgrupowane w zjednoczeniu, które nie tworzy takiego funduszu;
- 4) do tworzenia funduszu środków obrotowych.

2. Szczegółowy zakres uprawnień przedsiębiorstwa prowadzącego w zakresie gospodarki finansowej określa jego statut.

§ 4. 1. Przedsiębiorstwo prowadzące określone w § 5 ust. 1 uchwały może pokrywać dodatkowe wydatki związane z pełnieniem funkcji przedsiębiorstwa prowadzącego w sposób i na warunkach wymienionych w § 12 ust. 1 i 2 uchwały.

2. Przedsiębiorstwo prowadzące, które wykonuje wyłącznie funkcje przedsiębiorstwa prowadzącego typu A (§ 1 ust. 3 uchwały), prowadzi gospodarkę finansową na zasadach obowiązujących centralę zjednoczenia, należąca do tego samego działu gospodarki narodowej, co przedsiębiorstwo prowadzące. Przepis § 3 ust. 2 ma odpowiednie zastosowanie.

§ 5. Traci moc zarządzenie Ministra Finansów z dnia 31 grudnia 1965 r. w sprawie szczegółowych zasad gospodarki finansowej przedsiębiorstw prowadzących (Monitor Polski z 1966 r. Nr 1, poz. 8).

§ 6. Zarządzenie wchodzi w życie z dniem ogłoszenia.

Minister Finansów: *J. Trendota*

58

OBWIESZCZENIE PIERWSZEGO PREZESA SĄDU NAJWYŻSZEGO

z dnia 14 stycznia 1971 r.

o wytycznych wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie dochodzenia przed sądami powszechnymi odszkodowań za następstwa wypadków przy pracy lub chorób zawodowych po wprowadzeniu systemu świadczeń ustawą z dnia 23 stycznia 1968 r.

Na podstawie art. 28 ust. 3 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o Sądzie Najwyższym (Dz. U. Nr 11, poz. 54) i § 6 uchwały Rady Państwa z dnia 22 maja 1962 r. w sprawie regulaminu Sądu Najwyższego (Monitor Polski Nr 45, poz. 210) ogłaszam wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie dochodzenia przed sądami powszechnymi odszkodowań za następstwa wypadków przy pracy lub chorób zawodowych po wprowadzeniu systemu świadczeń

ustawą z dnia 23 stycznia 1968 r., uchwalone przez Sąd Najwyższy na posiedzeniu pełnego składu Izby Pracy i Ubezpieczeń Społecznych w dniach 21, 30 i 31 grudnia 1970 r.

Treść wytycznych podana jest w załączniku do niniejszego obwieszczenia.

Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego: *Z. Resich*

Załącznik do obwieszczenia Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego z dnia 14 stycznia 1971 r. (poz. 58).

UCHWAŁA PEŁNEGO SKŁADU IZBY PRACY I UBEZPIECZEŃ SPOŁECZNYCH PODJĘTA NA POSIEDZENIU
W DNIACH 21, 30 i 31 GRUDNIA 1970 R.

Sąd Najwyższy w składzie następującym:
Przewodniczący: Prezes Sądu Najwyższego, Z. Opuszyński.

Sędziowie Sądu Najwyższego: W. Formański (sprawozdawca), K. Gelner, W. Glabisz, Z. Kapitaniak, J. Krzyżanowski, K. Marowski, M. Piekarski, S. Rejman, Z. Stypułkowska, A. Szczurzewski, J. Tyszka, J. Wasilewski, M. Wilewski, K. Zieliński,

protokolanci: członkowie Biura Orzecznictwa S. N. J. Sokołowski i H. Paruzal,

przy udziale zastępcy Prokuratora Generalnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej K. Kukawki i Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości J. Szczerskiego,

na wniosek Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego z dnia 20 listopada 1970 r. na podstawie art. 9, art. 24 lit. c) i art. 28 ustawy z dnia 15 lutego 1962 r. o Sądzie Najwyższym (Dz. U. Nr 11, poz. 54)

u c h w a ł i ł

wytoczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie dochodzenia przed sądami powszechnymi odszkodowań za następstwa wypadków przy pracy lub chorób zawodowych po wprowadzeniu systemu świadczeń ustawą z dnia 23 stycznia 1968 r.

Ustawa z dnia 23 stycznia 1968 r. o świadczeniach pieniężnych przysługujących w razie wypadków przy pracy (Dz. U. Nr 3, poz. 8), dotycząca pracowników uspołecznionych zakładów pracy oraz członków ich rodzin, zmieniła zasady odpowiedzialności tych zakładów i tryb dochodzenia przez poszkodowanych przysługujących im świadczeń. Do najistotniejszych zmian w zakresie dochodzenia naprawienia szkód należy w szczególności wyłączenie w tych sprawach drogi sądowej przed sądami powszechnymi i powierzenie komisjom rozjemczym albo jednostkom nadrzędnym nad danym zakładem pracy oraz sądom ubezpieczeń społecznych rozstrzygania spraw o świadczenia przewidziane w ustawie.

Przepisy przejściowe i końcowe ustawy o świadczeniach pieniężnych przysługujących w razie wypadków przy pracy (nazywanej w wytycznych w skrócie ustawą wypadkową) oraz przepisy końcowe ustawy z dnia 23 stycznia 1968 r. o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (Dz. U. Nr 3, poz. 6), którą wytyczne nazywają w skrócie ustawą o p.z.e., utrzymały jednak w mocy w określonych sytuacjach tryb dochodzenia przed sądami powszechnymi roszczeń odszkodowawczych, i to bez względu na datę zgłoszenia żądań przez poszkodowanych.

Chociaż nowy tryb postępowania w sprawie świadczeń wypłacanych z funduszy zakładów pracy obowiązuje już w pełni od dnia 1 września 1968 r., to jednak według danych za lata 1969 i 1970 liczba spraw odszkodowawczych, o których mowa w niniejszych wytycznych, w sądach powszechnych nie wykazuje znaczniejszej tendencji malejącej, co wskazuje na utrzymującą się nadal aktualność problematyki dochodzenia omawianych odszkodowań przed sądami powszechnymi.

Aktualność tej problematyki i potrzebę poświęcenia jej szczególnej uwagi wzmogły poczynione w tych sprawach obserwacje praktyki sądowej, wskazujące na rozbieżności w stosowaniu przepisów przejściowych.

Celem wytycznych jest przyjęcie z pomocą praktyce sądowej przez wyjaśnienie podstawowych wątpliwości, jakie wystąpiły w orzecznictwie na tle stosowania przepisów przejściowych, dotyczących odszkodowań należnych pracownikom i członkom ich rodzin od uspołecznionych zakładów pracy w związku z wypadkami przy pracy i chorobami zawodowymi.

I.

1. Ustawa wypadkowa weszła w życie z dniem ogłoszenia, tj. 27 stycznia 1968 r., z mocą wsteczną od dnia 1 stycznia 1968 r. i ma zastosowanie do wypadków, które zdarzyły się od tej daty.

W odniesieniu natomiast do wypadków sprzed dnia 1 stycznia 1968 r. obowiązują dotychczasowe przepisy procesowe i materialnoprawne. Wynika to z art. 27 ustawy wypadkowej w związku z art. 124 i 127 ust. 1 i 2 ustawy o p.z.e. W szczególności z mocy art. 124 ustawy o p.z.e. roszczenia zainteresowanych o wynagrodzenie szkód w sytuacjach przewidzianych w art. 24 dekretu z dnia 25 czerwca 1954 r. o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (Dz. U. z 1958 r. Nr 23, poz. 97 i z 1965 r. Nr 14, poz. 98), zwanego dalej dekretem o p.z.e., podlegają rozpoznaniu w trybie i na zasadach stosowanych przed dniem 1 stycznia 1968 r., jeżeli okoliczności uzasadniające te roszczenia powstały przed tymże dniem.

W sprawach więc o wynagrodzenie wyżej wymienionych szkód, do których należą przede wszystkim szkody wywołane wypadkami przy pracy lub chorobami zawodowymi, poszkodowani mogą nadal dochodzić swych roszczeń przed sądami powszechnymi. Materialnoprawną podstawą tych roszczeń pozostają art. 24 dekretu z dnia 25 czerwca 1954 r. o p.z.e. oraz przepisy prawa cywilnego. Obowiązuje również dotychczasowy tryb dochodzenia roszczeń bez względu na datę ich zgłoszenia.

2. W związku z odmiennymi zasadami nowego systemu świadczeń pojawiły się w orzecznictwie tendencje zmierzające do zwięzienia zakresu dochodzonych roszczeń. U podstaw tych tendencji leży błędny pogląd, że w świetle art. 24 dekretu o p.z.e. tylko wypadek przy pracy (albo choroba zawodowa, ujęta w urzędowym wykazie takich chorób) może uzasadniać odpowiedzialność zakładu pracy za doznane przez pracownika szkody. Natomiast powołany przepis nie wymienia wypadku przy pracy i choroby zawodowej jako koniecznej przesłanki odpowiedzialności uspołecznionego zakładu pracy. Odpowiedzialność ta bowiem zachodzi również wówczas, gdy jakkolwiek choroba wywołująca szkodę została spowodowana naruszeniem przez taki zakład obowiązków wynikających z przepisów lub zasad dotyczących ochrony życia i zdrowia pracowników.

Dlatego też ustawodawca odsyłając w przepisie art. 124 ustawy o p.z.e. do dotychczasowego trybu dochodzenia roszczeń i do dotychczasowych zasad odpowiedzialności uspołecznionych zakładów pracy nie zacieśnia tej odpowiedzialności do wypadków przy pracy i chorób zawodowych, lecz posługuje się pojęciem okoliczności obejmującym wszelkie

zdarzenia uzasadniające roszczenia zainteresowanych o wynagrodzenie szkód w sytuacjach przewidzianych w art. 24 dekretu o p.z.e.

3. Pomiedzy datą wypadku a ujawnieniem szkody na osobie występuje niekiedy znaczny upływ czasu. Na tle takich sytuacji zrodziły się w orzecznictwie wątpliwości co do tego, czy rozpoznaniu w dotychczasowym trybie podlegają tylko sprawy, w których zarówno sam wypadek, jak i jego ujemne skutki w postaci szkody wystąpiły przed dniem 1 stycznia 1968 r., czy też także i te sprawy, w których szkoda ujawniła się dopiero po dniu 31 grudnia 1967 r., a sam wypadek, którego jest ona skutkiem, zdarzył się przed dniem 1 stycznia 1968 r.

Z zestawienia art. 124 ustawy o p.z.e. z art. 27 ustawy wypadkowej, z mocy której nowym systemem odszkodowań objęte są tylko wypadki zaistniałe po dniu 31 grudnia 1967 r., wynika, że do wypadków, które nastąpiły przed dniem 1 stycznia 1968 r., mają zastosowanie zasady odpowiedzialności i tryb dochodzenia odszkodowań stosowane przed tą datą, choćby szkoda jako skutek takich wypadków wystąpiła dopiero po tej dacie.

Wykładnia taka dotyczy również sytuacji, gdy śmierć pracownika nastąpiła po dacie wejścia w życie nowego systemu świadczeń, jeżeli pozostaje ona w związku przyczynowym z wypadkiem, który wydarzył się przed dniem 1 stycznia 1968 r.

Poszkodowani w następstwie wypadków sprzed dnia 1 stycznia 1968 r. nie korzystają z wyższych świadczeń z ubezpieczenia społecznego na podstawie ustawy wypadkowej, lecz przysługują im jedynie świadczenia z ubezpieczenia społecznego, przewidziane w przepisach obowiązujących przed dniem 1 stycznia 1968 r. albo w nowych przepisach o zaopatrzeniach emerytalnych. Wynagrodzenie więc na podstawie prawa cywilnego nie pokrytej takimi świadczeniami części szkody może zrekompensować poniesione wskutek wypadku straty.

4. Nie wszystkie przepisy ustawy wypadkowej, mającej zastosowanie do wypadków, które zdarzyły się od dnia 1 stycznia 1968 r., weszły w życie z tym dniem. Mianowicie przepisy art. 10—12 tej ustawy, normujące świadczenia wypłacane przez zakład pracy (dodatek do zasiłków, jednorazowe odszkodowania, świadczenia wyrównawcze) — zgodnie z upoważnieniem zawartym w art. 23 ust. 1 tej ustawy — zostały wprowadzone w życie rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 18 czerwca 1968 r. w sprawie jednorazowych odszkodowań i innych świadczeń przysługujących w razie wypadku przy pracy (Dz. U. Nr 22, poz. 144) z dniem 1 września 1968 r. i mają zastosowanie do wypadków, które zdarzyły się od tej daty (§ 17). Dopiero zatem od dnia 1 września 1968 r. nowy system świadczeń łącznie z nowym trybem postępowania zaczął w pełni obowiązywać.

Natomiast poszkodowanym w następstwie wypadków przy pracy, które się wydarzyły w okresie między dniem 1 stycznia 1968 r. a dniem 31 sierpnia 1968 r., (oraz członkom ich rodzin) przysługują wprawdzie wyższe świadczenia z ubezpieczenia społecznego przewidziane ustawą wypadkową, zamiast jednak świadczeń z funduszy zakładu pracy, przewidzianych w art. 10—12 cytowanej ustawy, mogą oni z mocy art. 23 ust. 2 te same świadczenia dochodzić od uspołecznionego zakładu pracy w trybie procesu cywilnego taksatywnie wymienionych w art. 23 ust. 2 roszczeń: a) różnicy między zarobkiem określonym w art. 4 ust. 3 ustawy wypadkowej (tj. przeciętnym miesięcznym zarobkiem ustalonym w prze-

pisach o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin po potrąceniu podatku od wynagrodzeń oraz składki na cele emerytalne) a zasiłkami z ubezpieczenia społecznego wraz z dodatkiem, o którym mowa w art. 9 tej ustawy (tj. 10% dodatkiem do zasiłków pobieranych w okresie leczenia w szpitalu lub sanatorium), b) jednorazowych odszkodowań przewidzianych w art. 445 i 446 K.c., c) rent uzupełniających przysługujących jedynie pracownikom „nie zaliczonym do żadnej z grup inwalidów”; prawomocne orzeczenie o zaliczeniu do jednej z grup inwalidów z tytułu wypadku przy pracy wiąże w tym wypadku sąd powszechny (art. 23 ust. 2 pkt 3 cyt. ustawy).

Odpowiedzialność uspołecznionych zakładów pracy w przedstawionym zakresie oparta jest na zasadach, które obowiązywały przed wejściem w życie ustawy, czyli przed dniem 1 stycznia 1968 r., jednakże podstawą roszczeń — poza przepisami prawa cywilnego — jest już nie art. 24 dekretu o p.z.e., lecz art. 23 ust. 2 ustawy wypadkowej. Wymienione roszczenia podlegają rozpoznaniu przez sąd powszechny bez względu na datę ich zgłoszenia.

5. W procesach o naprawienie szkód powstałych w następstwie wypadków przy pracy, które zdarzyły się między dniem 1 stycznia 1968 r. a dniem 31 sierpnia 1968 r., zasądza się niekiedy renty uzupełniające dla poszkodowanych pracowników zaliczonych do jednej z grup inwalidów, renty uzupełniające dla członków rodzin po pracownikach zmarłych w następstwie takich wypadków, a także inne odszkodowania nie przewidziane w art. 23 ust. 2 ustawy wypadkowej.

Błądność takiej praktyki — jeśli chodzi o zasądzenie rent — polega także na tym, że nie uwzględnia ona faktu, iż wymienionym osobom przysługują z ubezpieczenia społecznych zamiast rent uzupełniających wyższe świadczenia z ustawy wypadkowej w postaci rent inwalidzkich (art. 3) lub rent rodzinnych (art. 6). Natomiast zasądzenie innych odszkodowań nie znajduje podstawy w art. 23 ust. 2 pkt 2 ustawy wypadkowej, odsyłającym do „odszkodowań przewidzianych w art. 445 i 446 Kodeksu cywilnego”. Przepis art. 445 K.c. przewiduje bowiem wyłącznie jednorazowe odszkodowanie w postaci zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę, nie daje przeto podstawy do objęcia nim innych szkód. Odesłanie zaś do odszkodowań z art. 446 K.c., mimo braku bliższego określenia, również nie daje podstawy do zasądzenia odszkodowań przewidzianych w jego § 1 (koszty leczenia, koszty pogrzebu), chociaż mogą one mieć charakter jednorazowych. „Jednorazowe odszkodowania przewidziane w art. 446 K.c.” obejmują bowiem tylko stosowne odszkodowania dla członków rodziny zmarłego, przewidziane w § 3 tego przepisu. Mają one zastąpić odszkodowania przewidziane w art. 11 ust. 1 i 2 ustawy wypadkowej, które nie przysługują poszkodowanym pracownikom lub ich rodzinom w następstwie wypadków przy pracy zaistniałych między dniem 1 stycznia a dniem 31 sierpnia 1968 r. Ustawa i te odszkodowania nazywa jednorazowymi. Odmienna wykładnia pojęcia „jednorazowe odszkodowania przewidziane w art. 446 K.c.”, jest błędna, prowadziłaby bowiem do niemożliwych do przyjęcia wyników (według tej wykładni przyznałoby się zwrot kosztów leczenia rodzinie, która je poniosła, a jednocześnie nie przyznałoby się ich zwrotu bezpośrednio poszkodowanemu, ponieważ podstawa do żądania tego rodzaju wydatków przez poszkodowanego znajduje się w art. 444 § 1 K.c., którego nie wymienia art. 23 ust. 2 pkt 2 ustawy wypadkowej).

Należy przy tym mieć na uwadze, że wymienionym osobom przysługują z ubezpieczenia społecznego dodatkowe świadczenia, np. z tytułu zwiększonych potrzeb (art. 4 ust. 2

i art. 7 ust. 2 ustawy wypadkowej), zasiłku pogrzebowego (art. 49—52 ustawy o p.z.e. w związku z art. 26 ustawy wypadkowej), z tytułu świadczeń w naturze, m. in. w celu przeszkolenia (art. 60—63 ustawy o p.z.e. w związku z art. 26 ustawy wypadkowej).

6. Tryb dochodzenia odszkodowań za przedmioty osobistego użytku, zniszczone lub uszkodzone w związku z wypadkiem przy pracy, został odrębnie unormowany w art. 13 i 16 ustawy wypadkowej i obowiązuje już od dnia 1 stycznia 1968 r. w stosunku do szkód z wypadków, które zdarzyły się od dnia 1 stycznia 1968 r. Droga sądowa przed sądami powszechnymi została w tych sprawach wyłączona. Szczegółowe zasady postępowania określają przepisy § 13—15 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 18 czerwca 1968 r. w sprawie jednorazowych odszkodowań przysługujących w razie wypadku przy pracy (Dz. U. Nr 22, poz. 144).

W sprawach o naprawienie szkód rzeczowych wynikłych z wypadków sprzed dnia 1 stycznia 1968 r. właściwy jest nadal tryb dochodzenia odszkodowań stosowany przed tym dniem, czyli przed sądami powszechnymi.

7. Do szkód będących następstwem wypadków przy pracy, które zdarzyły się po dniu 31 sierpnia 1968 r., stosuje się wyłącznie przepisy ustawy wypadkowej. Świadczenia w niej przewidziane stanowią w stosunku do ubezpieczonego zakładu pracy, jak stanowi art. 22 tej ustawy, wynagrodzenie wszelkich szkód wynikłych dla pracownika lub jego rodziny na skutek wypadku przy pracy.

Oprócz świadczeń przewidzianych w tej ustawie przysługują ponadto z mocy jej art. 26 niektóre świadczenia z ubezpieczenia społecznego przewidziane w ustawie o p.z.e., jak dodatki rodzinne (art. 40 pkt 1 i art. 41—44), zasiłek pogrzebowy (art. 49—52), świadczenia w naturze (art. 60—63, np. uprawnienia do świadczeń leczniczych, do zaopatrzenia w protezy, aparaty ortopedyczne i środki pomocnicze do leczenia następstw wypadków — chociażby osoby, które uległy wypadkowi, nie miały prawa do renty inwalidzkiej, uprawnienie osób pobierających renty inwalidzkie do specjalnego leczenia, przeszkolenia oraz usprawnienia w ośrodkach rehabilitacji, prawo do umieszczenia w domu rencistów lub w innym zakładzie pomocy społecznej). Świadczenia te przysługują również poszkodowanym w następstwie wypadków przy pracy, które zdarzyły się w okresie od dnia 1 stycznia 1968 r. do dnia 31 sierpnia 1968 r.

Ponadto w razie choroby pracownika spowodowanej wypadkiem przy pracy przysługują mu oprócz świadczeń w naturze zasiłki pieniężne z ubezpieczenia na wypadek choroby, unormowane w ustawie o ubezpieczeniu społecznym z dnia 28 marca 1933 r. (Dz. U. Nr 51, poz. 396 z późniejszymi zmianami), przy czym prawo do zasiłków pieniężnych nie jest uzależnione od długości okresu zatrudnienia.

II.

1. Z szeroko rozbudowanego systemu świadczeń przysługujących pracownikowi lub jego rodzinie z tytułu szkód poniesionych w wypadku przy pracy wywodzi się całościowe unormowanie w omawianych ustawach świadczeń należnych od ubezpieczonego zakładu pracy, w którym pracownik uległ wypadkowi, określenie granic odpowiedzialności tego zakładu (art. 22) i przekazanie rozpatrywania spraw o te świadczenia na drogę odrębnego postępowania (art. 14—16).

Wynikające z art. 1 ust. 1, art. 14—16 i art. 22 ustawy wypadkowej wyłączenie właściwości sądów powszechnych

w zakresie rozstrzygania spraw o świadczenia przysługujące od ubezpieczonego zakładu pracy pracownikowi poszkodowanemu wskutek wypadku przy pracy lub członkom jego rodziny, przy jednoczesnym zachowaniu dotychczasowego trybu dochodzenia przed sądami powszechnymi odszkodowań za wypadki przy pracy, które zdarzyły się przed dniem 1 stycznia 1968 r., oraz ściśle określonych odszkodowań za wypadki przy pracy, które zdarzyły się między dniem 1 stycznia a dniem 31 sierpnia 1968 r., wywołują konieczność szczególnie wnikliwego rozważenia w każdej tego rodzaju sprawie kwestii dopuszczalności drogi sądowej.

Sprawy te, jako objęte dyspozycją art. 459 K.p.c., rozpoznawane są w postępowaniu odrębnym unormowanym w art. 459—476 K.p.c. W przewidzianym w tych przepisach postępowaniu wyjaśniającym należy przede wszystkim zbadać, czy droga sądowa jest dopuszczalna. W tym celu powinno nastąpić — w miarę potrzeby — dokładniejsze określenie żądania powoda i podstaw faktycznych tego żądania. W razie stwierdzenia, że zgłoszone żądanie podlega rozpatrzeniu przez komisję rozjemczą lub inny organ, jako dotyczące świadczenia objętego nowym systemem świadczeń, albo też w razie stwierdzenia, że nie może ono być dochodzone od ubezpieczonego zakładu pracy, gdyż nie mieści się w rozszereżeniach wyjątkowo przewidzianych w art. 23 ust. 2 ustawy wypadkowej — zachodzi w rozważanych sprawach stan niedopuszczalności drogi sądowej.

Sąd powszechny, stwierdziwszy niedopuszczalność drogi sądowej przekazuje sprawę zgodnie z art. 463 § 1 K.p.c. — w zależności od rodzaju żądania i stanu sprawy — właściwej jednostce: zakładowi pracy, jednostce nadrzędnej nad nim, komisji rozjemczej, właściwemu organowi rentowemu lub sądowi ubezpieczeń społecznych. Sąd powszechny, choćby był przekonany o bezpodstawności zgłoszonych żądań, nie jest władny rozstrzygać spraw wyłączonych z jego jurysdykcji.

Orzeczenie sądu o przekazaniu sprawy do rozpoznania innemu organowi zawiera rozstrzygnięcie podlegające zaskarżeniu na podstawie art. 394 § 1 K.p.c., a ponadto, jako kończące postępowanie sądowe (tak jak to dzieje się w razie odrzucenia pozwu), podlega ono zaskarżeniu rewizją nadzwyczajną.

2. W związku z przekazaniem sporów o świadczenia określone w art. 10—13 ustawy wypadkowej m. in. komisjom rozjemczym sąd powszechny przy rozstrzygnięciu zagadnienia drogi sądowej powinien mieć na względzie zmiany, jakie w przepisach dekretu z dnia 24 lutego 1954 r. o zakładowych komisjach rozjemczych (Dz. U. Nr 10, poz. 35) i przepisach rozporządzeń (uchwał) wykonawczych wydanych na jego podstawie zostały dokonane przez ustawę wypadkową.

Przepisy art. 16 ust. 4 i 5 tej ustawy wprowadzają w szczególności następujące zmiany: a) spory, które na skutek wyłączenia na podstawie art. 2 ust. 2 dekretu spod właściwości komisji rozjemczych podlegały rozpoznaniu przez sądy powszechne (spory pracowników zajmujących stanowiska kierownicze), obecnie podlegają — jeśli chodzi o świadczenia z art. 10—13 ustawy wypadkowej — rozpoznaniu przez jednostkę nadrzędną nad zakładem pracy, b) w razie nieosiągnięcia jednomyślności przy rozstrzygnięciu sprawy przez komisję rozjemczą w sprawach o świadczenia z art. 10—13 ustawy wypadkowej zainteresowany może wystąpić o rozpoznanie sporu do jednostki nadrzędnej nad zakładem pracy, a nie do sądu powszechnego, c) orzeczenia zakładowej (terenowej) komisji rozjemczej mogą być zaskarżane w myśl art. 11 dekretu do zarządu głównego właściwego związku zawodowego w ciągu 7 dni (§ 49 rozporządzenia Rady

Ministrów z dnia 24 kwietnia 1954 r. w sprawie składu, sposobu powoływania i funkcjonowania zakładowych komisji rozjemczych i komisji rozjemczych przy terenowych organach związków zawodowych oraz trybu postępowania przed tymi komisjami i trybu postępowania odwoławczego — Dz. U. Nr 18, poz. 68); natomiast w sprawach o świadczenia przewidziane w art. 10—13 ustawy wypadkowej orzeczenia zakładowej (terenowej) komisji rozjemczej, jak również orzeczenia jednostki nadrzędnej nad zakładem pracy, mogą być obecnie zaskarżane w terminie 30 dni do okręgowego sądu ubezpieczeń społecznych.

Należy także nadmienić, że zgodnie z uchwałą Sądu Najwyższego z dnia 20 marca 1969 r. III PZP 2/69 (OSNCP 1969 r. nr 9, poz. 152) art. 376 prawa o sądach ubezpieczeń społecznych nie daje podstawy do zaskarżenia rewizją nadzwyczajną prawomocnego orzeczenia zakładowej (terenowej) komisji rozjemczej, wydanego na podstawie art. 16 ust. 3 ustawy wypadkowej. Centralna Rada Związków Zawodowych w wyjaśnieniu z dnia 30 lipca 1970 r. (UP/002/29/70) stwierdziła, że prawomocne orzeczenie komisji rozjemczej wydane w tych sprawach może być w terminie 6 miesięcy od jego uprawomocnienia się zaskarżone do Centralnej Rady Związków Zawodowych.

Wprowadzenie nowego systemu świadczeń i nowego trybu ich dochodzenia spowodowało, że w sprawach, w których droga sądowa jest wyłączona, sąd powszechny nie staje się właściwy, choćby komisja rozjemcza lub inny organ uznały się za niewłaściwe. Odmienna dyspozycja art. 463 § 1 zdanie trzecie K.p.c. nie ma tu zastosowania.

3. Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 19 grudnia 1968 r. III PZP 59/68 (OSNCP 1969 r. Nr 5, poz. 84) wyjaśnił już, że prawa poszkodowanego do świadczeń pieniężnych przysługujących z mocy art. 10—13 ustawy wypadkowej przechodzą po jego śmierci na osoby wymienione w art. 79 ustawy z dnia 23 stycznia 1968 r. o p.z.e., a dochodzenie przed sądem powszechnym tych świadczeń przez następców prawnych poszkodowanego jest niedopuszczalne.

III.

1. Osobom poszkodowanym na skutek chorób zawodowych i członkom ich rodzin, jeżeli w wyniku tych chorób nastąpiły inwalidztwo, śmierć lub jakakolwiek inna szkoda przed dniem 1 stycznia 1968 r., przysługują roszczenia odszkodowawcze na zasadach i w trybie stosowanym przed tym dniem.

W szczególności tryb dochodzenia odszkodowań za choroby zawodowe, stosowany przed dniem 1 stycznia 1968 r., jest nadal aktualny — z mocy art. 124 ustawy o p.z.e. w powiązaniu z art. 27 ustawy wypadkowej — w sytuacji, gdy stwierdzono u poszkodowanego chorobę zawodową, w której wyniku nastąpiła u niego przed dniem 1 stycznia 1968 r. czasowa niezdolność do pracy, trwały uszczerbek na zdrowiu, inwalidztwo lub śmierć, i to bez względu na datę zgłoszenia roszczeń o wynagrodzenie tego rodzaju szkód. Poszkodowanym lub członkom ich rodzin nie przysługują zwiększone świadczenia ani z ubezpieczenia społecznego, ani z funduszy zakładu pracy na podstawie ustawy wypadkowej. Osoby te mogą natomiast dochodzić przed sądami powszechnymi odszkodowania od ubezpieczonego zakładu pracy na podstawie przepisów prawa cywilnego.

2. Ustawa wypadkowa w chwili wejścia w życie, tj. w dniu 1 stycznia 1968 r., miała zastosowanie tylko do wypadków, które się zdarzyły od tego dnia, a nie do chorób zawodowych. Na podstawie jednak art. 21 ust. 3 tej ustawy osobom poszkodowanym na skutek chorób zawodowych i człon-

kom ich rodzin przysługują świadczenia z ubezpieczenia społecznego określone w nowych przepisach o zaopatrzeniach emerytalnych i na warunkach przewidzianych w tych przepisach. Ponadto zaś osoby te mogą dochodzić od ubezpieczonego zakładu pracy wynagrodzenia szkód wynikłych na skutek choroby zawodowej, jeżeli choroba ta została spowodowana przez zakład pracy naruszeniem jego obowiązków wynikających z przepisów dotyczących ochrony zdrowia i życia pracowników. Od dnia 1 stycznia 1968 r. zatem osobom poszkodowanym na skutek choroby zawodowej i członkom ich rodzin przysługiwały nadal roszczenia odszkodowawcze w stosunku do ubezpieczonych zakładów pracy na zasadach i w trybie stosowanym przed dniem 1 stycznia 1968 r. Podstawą tych roszczeń i ich dochodzenia stał się odtąd przepis art. 21 ust. 3 ustawy wypadkowej oraz właściwe przepisy prawa cywilnego, materialnego i procesowego.

Ustawodawca uznał wszakże powyższy stan prawny za przejściowy, czemu dał wyraz w art. 21 ust. 1 i 2 ustawy wypadkowej, w którym upoważnił Radę Ministrów do rozciągnięcia i dostosowania (z mocą obowiązującą nie później niż od dnia 1 stycznia 1969 r.) przepisów ustawy do sytuacji, w których czasowa niezdolność do pracy, trwały uszczerbek na zdrowiu, inwalidztwo lub śmierć pracownika nastąpiły wskutek choroby zawodowej określonej w przepisach o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin.

3. Zapowiedziane w ustawie rozporządzenie w sprawie rozciągnięcia przepisów ustawy wypadkowej na choroby zawodowe zostało wydane przez Radę Ministrów w dniu 18 czerwca 1968 r. (Dz. U. Nr 22, poz. 145) i weszło w życie, z mocy jego § 10, z dniem 1 września 1968 r. Wyjątkowo tylko w stosunku do osób mających prawo do renty inwalidzkiej lub rodzinnej przewidzianej w przepisach o zaopatrzeniu emerytalnym górników i ich rodzin, jeżeli inwalidztwo lub śmierć pracownika nastąpiły wskutek krzemicy lub krzemogruźlicy, rozporządzenie to weszło w życie z dniem ogłoszenia, tj. z dniem 3 lipca 1968 r., lecz z mocą już od dnia 1 stycznia 1968 r. (§ 10 cytowanego rozporządzenia).

Na podstawie powyższego rozporządzenia przedstawiony przejściowy stan prawny nie obowiązuje w stosunku do pracowników, którzy stali się częściowo niezdolni do pracy, doznali trwałego uszczerbku na zdrowiu, stali się inwalidami lub zmarli wskutek choroby zawodowej po dniu 31 sierpnia 1968 r., a w stosunku do pracowników i ich rodzin objętych systemem górniczego zaopatrzenia emerytalnego, jeżeli inwalidztwo lub śmierć pracownika nastąpiły wskutek krzemicy lub krzemogruźlicy po dniu 31 grudnia 1967 r.

Oznacza to, że pod rządą ustawy wypadkowej powstał nowy stan prawny w odniesieniu do chorób zawodowych. Mianowicie przepisy cytowanej ustawy zostały rozciągnięte z dniem 1 września 1968 r. na sytuacje, w których czasowa niezdolność do pracy, trwały uszczerbek na zdrowiu, inwalidztwo lub śmierć nastąpiły po tej dacie wskutek choroby zawodowej, wymienionej w wykazie chorób zawodowych, ustalonym przez Radę Ministrów lub przez Ministra Budownictwa i Przemysłu Materiałów Budowlanych (art. 16 ust. 2 i art. 57 ust. 2 ustawy o p.z.e.), z dniem zaś 1 stycznia 1968 r. — na sytuacje, w których inwalidztwo lub śmierć pracownika objętego systemem górniczego zaopatrzenia emerytalnego nastąpiły po tej dacie wskutek krzemicy lub krzemogruźlicy.

Osobom, które doznały szkód po wymienionych datach, przysługują więc świadczenia z ubezpieczenia społecznego i świadczenia od zakładu pracy w zakresie i na zasadach

określonych w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 18 czerwca 1968 r. (Dz. U. Nr 22, poz. 145). Tryb dochodzenia tych świadczeń określają przepisy art. 14—16 ustawy wypadkowej (§ 9 tego rozporządzenia).

4. Szczególna sytuacja powstała w następstwie rozciągnięcia ustawy wypadkowej z dniem 3 lipca 1968 r. — z mocą jednak już od dnia 1 stycznia 1968 r. — w stosunku do osób mających prawo do górniczej renty inwalidzkiej lub rodzinnej, jeżeli inwalidztwo lub śmierć nastąpiły po dniu 31 grudnia 1967 r. wskutek krzemicy lub krzemogruźlicy.

Zgodnie z art. 21 ust. 3 ustawy wypadkowej osoby te mogły dochodzić roszczeń odszkodowawczych po dniu 1 stycznia 1968 r. przed sądami powszechnymi. Z chwilą jednak rozciągnięcia przepisów tej ustawy na krzemicę lub krzemogruźlicę, w których następstwie wynikły po dniu 31 grudnia 1967 r. inwalidztwo lub śmierć osoby uprawnionej do renty górniczej, wszedł w życie nowy system świadczeń zakładów pracy oraz nowy tryb ich dochodzenia. Nastąpiło więc z mocy ustawy wyłączenie drogi przed sądami powszechnymi dla tego rodzaju spraw i w konsekwencji powstał obowiązek ich przekazania organom powołanym do rozpatrywania roszczeń o świadczenia z ustawy wypadkowej.

Zagadnienie drogi sądowej w tych sprawach rozstrzygnięły w wskazanym kierunku przepisy § 9 i 10 rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie rozciągnięcia przepisów ustawy wypadkowej na choroby zawodowe (Dz. U. z 1968 r. Nr 22, poz. 145).

Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały z dnia 15 października 1968 r. (III PZP 51/68, ogłoszonej w OSNCP 1969 r. nr 1, poz. 1) wyjaśnił, że z chwilą ogłoszenia rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 18 czerwca 1968 r. (Dz. U. Nr 22, poz. 145), czyli z dniem 3 lipca 1968 r., droga do rozpoznania omawianych spraw przez sądy powszechne została wyłączona, wobec czego sądy powszechne, zgodnie z art. 463 § 1 K.p.c., obowiązane są przekazać te sprawy nie zakończone prawomocnie organom powołanym z mocy ustawy i jej rozporządzeń wykonawczych.

Z zestawienia § 1 i § 10 wspomnianego rozporządzenia wynika, że osoby objęte zaopatrzeniem emerytalnym górników i ich rodzin są od dnia 1 stycznia 1968 r. uprawnione do świadczeń określonych tym rozporządzeniem tylko w sytuacjach, w których wskutek krzemicy lub krzemogruźlicy nastąpiły inwalidztwo lub śmierć. Natomiast w sytuacjach, w których u wymienionych pracowników nastąpiła w okresie od dnia 1 stycznia 1968 r. do dnia 31 sierpnia 1968 r. wskutek takich chorób tylko czasowa niezdolność do pracy lub trwały uszczerbek na zdrowiu, ale bez inwalidztwa, poszkodowani mogą dochodzić przed sądami powszechnymi — podobnie jak w wypadkach innych chorób zawodowych — roszczeń odszkodowawczych na podstawie art. 21 ust. 3 ustawy wypadkowej.

5. Szczególne wątpliwości wywołał § 10 omawianego rozporządzenia (Dz. U. z 1968 r. Nr 22, poz. 145) w sytuacjach, gdy w wyniku chorób zawodowych pewne szkody, nie powodujące jeszcze inwalidztwa, powstały w okresie przed dniem 1 września 1968 r., inwalidztwo zaś lub śmierć nastąpiły w okresie po tej dacie.

Za szkody wynikłe ze zdarzeń z okresu sprzed 1 września 1968 r. przysługują odszkodowania na podstawie przepisów prawa cywilnego. W zakresie zaś przyznawania i wypłacania świadczeń należnych w wyniku zdarzeń, które na-

stąpiły po tej dacie, mają zastosowanie nowe zasady i nowy tryb postępowania unormowany w przepisach art. 14 i 16 ustawy wypadkowej. Nie ma zatem podstaw do wniosku, że możliwość uzyskania świadczeń z ustawy wypadkowej wyłącza dochodzenie w drodze sądowej naprawienia szkód nie powodujących inwalidztwa, powstałych w następstwie choroby zawodowej, wywodzących się ze zdarzeń sprzed dnia 1 września 1968 r. Podobnie możliwość zasądzenia przez sądy powszechne odszkodowań z tytułu szkód wskutek choroby zawodowej, wywodzących się ze zdarzeń z okresu sprzed wymienionej daty, a nie powodujących jeszcze inwalidztwa, nie wyłącza możliwości przyznania świadczeń z nowej ustawy wypadkowej w razie późniejszego powstania inwalidztwa.

Jeżeli po prawomocnym zasądzeniu przez sąd powszechny lub po umownym ustaleniu renty uzupełniającej z prawa cywilnego zostaną przyznane świadczenia z nowej ustawy, zakład pracy może — na podstawie art. 907 § 2 K.c. — dochodzić zmiany czasu trwania renty ustalonej w orzeczeniu sądowym lub w umowie.

W razie natomiast przyznania świadczeń z ustawy wypadkowej przed wydaniem orzeczenia przez sąd powszechny, sąd ten rozważy, w jakim zakresie — przy uwzględnieniu przyznanych świadczeń z ustawy wypadkowej — mogą być uzasadnione roszczenia odszkodowawcze na podstawie przepisów prawa cywilnego. Sąd określi wówczas końcowy termin trwania obowiązku płacenia renty uzupełniającej. Obowiązek ten może trwać nie dłużej niż do dnia, od którego przyznano rentę z ustawy wypadkowej.

6. Droga sądowa przed sądem powszechnym przysługuje również członkom rodziny rencisty, który zmarł wskutek choroby zawodowej po dniu 31 grudnia 1967 r. albo po dniu 31 sierpnia 1968 r., jeżeli pobierał on rentę inwalidzką na podstawie poprzednio obowiązujących przepisów o zaopatrzeniu emerytalnym.

W takiej sytuacji śmierć pracownika wskutek choroby zawodowej pozostaje w związku ze zdarzeniami, które wywołały tę chorobę i spowodowały inwalidztwo pracownika w okresie przed wprowadzeniem nowego systemu świadczeń. Nie stanowi ona bowiem odrębnego zdarzenia, odrwanego od uprzednio stwierdzonego inwalidztwa pracownika. Należy przy tym nadmienić, że Komitet Pracy i Płac wyjaśnił organom rentowym, iż osobom tym nie przysługuje renta rodzinna z ustawy wypadkowej. (Wyjaśnienie nr 3 z dnia 5 września 1969 r. w sprawie terminu rozciągnięcia na choroby zawodowe przepisów o świadczeniach pieniężnych przysługujących w razie wypadków przy pracy — Dz. Urz. K.P. i P. Nr 4, poz. 8).

IV.

Wyjaśnienie zawarte w niniejszych wytycznych w rozdziale II, dotyczące drogi sądowej dla dochodzenia roszczeń w związku z wypadkami przy pracy, odnoszą się także do roszczeń odszkodowawczych pozostających w związku z chorobami zawodowymi.

Zauważyć też należy, że gdy renta uzupełniająca w związku z wypadkiem przy pracy lub chorobą zawodową ustalona została w orzeczeniu sądu powszechnego lub w umowie, można dochodzić w procesie cywilnym zmiany wysokości renty lub czasu jej trwania na podstawie art. 907 § 2 K.c. niezależnie od tego, kiedy nastąpiła po ustaleniu renty zmiana stosunków uzasadniająca na podstawie art. 907 § 2 K.c. zmianę renty, oraz bez względu na datę zgłoszenia żądania tej zmiany.

V.

Przepisy ustaw szczególnych lub układów zbiorowych pracy zobowiązują niektóre zakłady pracy — w związku ze śmiercią i pogrzebem pracownika — do świadczeń nie mających charakteru odszkodowawczego.

Np. art. 35 ustawy z dnia 28 kwietnia 1952 r. o pracy na morskich statkach handlowych w żegludze międzynarodowej (Dz. U. Nr 25, poz. 171 z późniejszymi zmianami) wkłada na armatora obowiązek zajęcia się pogrzebem i pomiesienia kosztów pogrzebu członka załogi, jeżeli na statku lub w obcym porcie nastąpiła śmierć, chociażby nie wsku-

tek wypadku przy pracy. Osoba, która dokonała tego obowiązku za armatora, może żądać zwrotu poniesionych kosztów w postępowaniu przed sądem powszechnym.

Przysługują też nadal odprawy pośmiertne (np. z art. 42 rozporządzenia o umowie o pracę robotników i art. 42 rozporządzenia o umowie o pracę pracowników umysłowych) i inne świadczenia mające charakter odprawy pośmiertnej (np. zasiłki z karty górnika).

Przepisy ustawy wypadkowej nie stoją na przeszkodzie dochodzeniu takich roszczeń umownych przed sądami powszechnymi.

Reklamacje z powodu niedoręczenia poszczególnych numerów wnosić należy do Administracji Wydawnictw Urzędu Rady Ministrów (Warszawa 34, ul. Powsińska 69/71 — skrytka pocztowa nr 3) w terminie 10 do 15 dni od daty wydania następnego kolejnego numeru.

Oplata za prenumeratę Monitora Polskiego wynosi: rocznie 100,— zł, półrocznie 60,— zł.

Prenumeratę na rok następny (roczną lub półroczną) przyjmuje się do dnia 30 listopada. Prenumeratę można zgłaszać wstecz za I półrocze bieżącego roku do dnia 31 marca, za II półrocze bądź za cały bieżący rok — do dnia 30 września. Do abonentów, którzy opłacą prenumeratę po tych terminach, wysyłka pierwszych numerów dokonana zostanie z opóźnieniem, a ponadto zostaną policzone koszty przesyłki. Oplata za prenumeratę powinna być dokonana przelewem lub trzydcinkowym przekazem pocztowym na konto Administracji Wydawnictw Urzędu Rady Ministrów w Narodowym Banku Polskim, IV Oddział Miejski, Warszawa nr 1551-91-43745. Rachunków za prenumeratę nie wystawia się. Na odcinku wpłaty należy podać dokładną nazwę instytucji (bez skrótów), nazwę i numer doręczającego urzędu pocztowego (jak Warszawa 10, Poznań 3 itp.), powiat, ulicę, nr domu, nr skrytki pocztowej oraz liczbę zamawianych egzemplarzy Monitora Polskiego.

Pojedyncze egzemplarze Monitora Polskiego nabywać można w punktach sprzedaży w Warszawie: al. I Armii Wojska Polskiego 2/4, „Dom Książki” — Księgarnia Prawno-Ekonomiczna — ul. Nowy Świat 1, kiosk „Domu Książki” w gmachu sądów — al. Gen. Świerczewskiego 127, w kasach Sądów Wojewódzkich w: Białymstoku, Katowicach, Kielcach, Koszalinie, Łodzi, Olsztynie, Opolu, Rzeszowie, Wrocławiu i Zielonej Górze, oraz w kasach Sądów Powiatowych w: Bydgoszczy, Bytomiu, Cieszynie, Częstochowie, Gdańsku, Gdyni, Gliwicach, Kaliszu, Krakowie, Lublinie, Nowym Sączu, Ostrowie Wlkp., Poznaniu, Przemysłu, Raciborzu, Radomiu, Szczecinie, Tarnowie, Toruniu i Zamościu.

Redakcja: Urząd Rady Ministrów — Biuro Prawne, Warszawa, al. Ujazdowskie 1/3.
 Administracja: Administracja Wydawnictw Urzędu Rady Ministrów, Warszawa 34, ul. Powsińska 69/71 (skrytka pocztowa nr 3).

Tłoczono z polecenia Prezesa Rady Ministrów
 w Zakładach Graficznych „Tamka”. Zakład nr 1. Warszawa, ul. Tamka 3.